

УДК 78.071.1(477)

*Гомон Тетяна Василівна,
здобувач кафедри історії української музики
та музичної фольклористики
Національної музичної академії України
імені П. І. Чайковського,
викладач камерного ансамблю
кафедри виконавських дисциплін № 1
факультету музичного мистецтва
Київського інституту музики імені Р. Глієра
tetyana.gomon@gmail.com*

ТВОРЧИЙ ПОРТРЕТ БОРИСА ЛЯТОШИНСЬКОГО 1910-Х РОКІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ЕКСКУРС

Мета роботи. У дослідженні здійснено спробу комплексного аналізу творчої особистості Бориса Лятошинського у ранній життєвий період з метою біографічної реконструкції через збирання та упорядкування нових відомостей, віднайдених творів цих років та інших архівних джерел, що значно оновлюють сценарій життєтворчості митця 1910-х років. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні культурологічного системного підходу у поєднанні з історико-генетичним, порівняльним (компаративним) методами, науково-теоретичним і музично-культурологічним аналізом. Зокрема, історичний метод залучено для обґрунтування місця і ролі віднайдених джерел у реконструкції раннього періоду життєтворчості Б. Лятошинського; соціологічний — для визначення ролі середовища і його впливу на життєдіяльність Б. Лятошинського 1910-х років; біографічний — для відтворення портрету митця; мистецтвознавчий — для висвітлення особливостей композиторського процесу як основного виду професійної діяльності Б. Лятошинського. **Наукова новизна** роботи полягає у розширенні уявлень про формування особистості Б. Лятошинського завдяки залученню невідомих та маловідомих архівних джерел. Такого роду аналітика спрямована на розкриття природи творчості уславленого майстра, адже 1910-ті роки були визначальними для подальшого становлення творчого методу Б. Лятошинського з точки зору естетичних, стильових та жанрових особливостей його композиторського доробку. **Висновки.** Поглиблений історіографічний екскурс у ранній період життя митця змінює наші уявлення про природу творчості видатного українського модерніста. Проаналізовані на основі архівних джерел соціальні чинники (родина, вчителі, друзі) сприяли вибору ним саме мистецької моделі існування. При цьому, мабуть, неможливо дати однозначну відповідь на запитання, чи знав би мистецький світ композитора Бориса Лятошинського, коли б він виховувався в іншій родині, розвивав свої здібності в іншому соціальному середовищі й формувався на інших гуманістичних цінностях та ідеалах.

Ключові слова: Б. Лятошинський, творчість 1910-х років, біографічна реконструкція, родинні зв'язки, М. Царевич, О. Страшинський

Гомон Татьяна Васильевна, соискатель кафедры истории украинской музыки и музыкальной фольклористики Национальной музыкальной академии Украины имени П. И. Чайковского, преподаватель камерного ансамбля кафедры исполнительских дисциплин № 1 факультета музыкального искусства Киевского института музыки имени Р.Глиэра

Творческий портрет Бориса Лятошинского 1910-х годов: историографический экскурс

Цель работы. В исследовании предпринята попытка комплексного анализа художественной личности Бориса Лятошинского в ранний период его жизни и творчества с целью ее биографической реконструкции через собирание и упорядочение новых сведений, найденных произведений этого периода и других архивных источников, существенно обновляющих биографический сценарий художника 1910-х годов. **Методология исследования** заключается в использовании культурологического системного подхода в сочетании с историко-генетическим, сравнительным (компаративным) методами, научно-теоретическим и музыкально-культурологическим анализом. В частности, исторический метод привлечен для обоснования места и роли найденных источников в реконструкции раннего периода жизнетворчества Б. Лятошинского; социологический — для определения роли среды и её влияния на жизнь и творчество Б. Лятошинского 1910-х годов; биографический — для воссоздания портрета художника; искусствоведческий — для выявления особенностей композиторского процесса как основного вида профессиональной деятельности Б. Лятошинского. **Научная новизна** работы заключается в расширении представлений о биографии Б. Лятошинского благодаря привлечению неизвестных и малоизвестных архивных материалов. Такого рода аналитика направлена на раскрытие природы творчества известного украинского композитора, ведь 1910-е годы были определяющими для последующего становления творческого метода Б. Лятошинского с точки зрения эстетических, стилевых и жанровых особенностей его

композиторського насліддя. **Висновки.** Углублений историографічний екскурс в ранній період життя художника змінює наші уявлення про природу творчості видатного українського модерніста. Проаналізовані на основі архівних джерел соціальні фактори (сім'я, вчитель, друзі) сприяли вибору саме художественної моделі існування. При цьому, очевидно, неможливо дати однозначний відповідь на запитання, чи знав би світ мистецтва композитор Борис Лятошинський, якби він народився і виховувався в іншій сім'ї, розвивав свій талант в іншій соціальній середі і формувался на інших гуманістичних цінностях і ідеалах.

Ключові слова: Б. Лятошинський, творчість 1910-х років, біографічна реконструкція, сімейні зв'язки, М. Царевич, О. Страшинський.

Gomon Tetiana, PhD-candidate of the Department of History of Ukrainian Music and Musical Folklore, Tchaikovsky National Academy of Music, a lecturer of chamber ensemble in the Department of Performing Disciplines № 1 of the Faculty of Musical Arts of Kyiv R. Glier Institute of Music.

Creative portrait of Borys Lyatoshynsky of the 1910s: historiographical excursion

Purpose of Research. This research attempts the comprehensive analysis of B. Lyatoshynsky's creative personality during his early life period with the goal of biographical reconstruction through the compilation and combination of new information, newly discovered pieces from this period and other archival sources. They considerably update the biographical portrait of the composer's life and creativity during the years of 1910s. **Methodology.** The research methodology consists of a culturological system approach in conjunction with historic-genetic, comparative methods, scientific-theoretical and musical-cultural analysis. In particular, historical is used for the substantiation of the place and role of the newly discovered sources in reconstruction of B. Lyatoshynsky's creativity during the early period of his life. The sociological helps to determine the role of the environment and its impact on B. Lyatoshynsky's life and work through the years of 1910s. The biographical gives an opportunity to highlight a portrait of the composer. The method of art criticism defines the features of the composing process as the main form of B. Lyatoshynsky's professional activities. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of this work is to expand views about B. Lyatoshynsky's biography, by incorporating the previously little known archival sources. Such research of this type is aimed at analysing of the nature of the famous Ukrainian composer's creativity. All in all, the 1910s define the further development of B. Lyatoshynsky's creative method in terms of aesthetic, style and genre features of his compositional heritage. **Conclusions.** A historiographical excursion into the early period of the composer's life and work changes our idea about the nature of the creativity of the famous Ukrainian modernist. Social factors, analyzed based on archival sources (family, teachers, friends), contributed to B. Lyatoshynsky's artistic model of existence. In this case, it is obviously impossible to answer to the question whether the artist world would know a composer B. Lyatoshynsky, if he had been born in a different family, developed his abilities in a different social environment, or had been raised with different humanistic values and ideals.

Key words: B. Lyatoshynsky, creativity of the 1910s, biographical reconstruction, family relations, M. Tsarevych, O. Strashynsky.

Актуальність теми дослідження. Постає Б. Лятошинського — місячна для української музичної культури ХХ століття. Проте не кожний життєвий і творчий щабель митця є досконало вивченим. Повною мірою це твердження стосується раннього періоду творчості композитора, де 1910-ті роки є найменш вивченими з точки зору як його творчого доробку, так і загального біографічного нарративу. Крім того, цей період став визначальним у виборі Б. Лятошинським мистецької життєвої дороги. Автор дослідження, керуючись віднайденими архівними документами, намагається оновити сценарій цього періоду життєтворчості митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ранній період життєпису Б. Лятошинського не часто потрапляє в об'єкти музикознавчих студій. Причину цього слід шукати у недостатній документальній складовій, яка б уможливила об'єктивне розкриття цього питання. Сьогодні вже з'явилися дослідження, в яких постає молодого Б. Лятошинського актуалізується в контексті епохи. Це передусім праці О. Козаренка [15; 16], М. Копиці [17; 18; 19] та І. Савчука [28; 29]. Ранній період життя і творчості митця побіжно окреслений у монографіях І. Белзи [1; 4], Н. Запорожець [11], В. Самохвалова [29]. На жаль, практично не вивченою є творча складова 1910-х років. Існують поодинокі звернення до ранніх творів Б. Лятошинського у працях І. Белзи [5], М. Гордійчука [10], В. Клима [12; 13] та І. Царевич [39; 41; 42]. Спроба огляду невідомої частини фортепіанної і камерно-вокальної творчості 1910-х років композитора належить авторів цих рядків [9]. Особливо хотілося б згадати про дослідження генеалогічного древа композитора, здійснені Е. Гілевич [7], О. Таранченко [37] та К. Шамаєвою [45; 46; 47; 48] і присвячені родинним зв'язкам композитора. Особливої уваги потребують праці українських музикознавців, в яких аналізуються ключові етапи життєдіяльності композиторів, зокрема, це дослідження Н. Савицької [27] та Н. Туровської [38].

Метою статті є комплексний аналіз творчої особистості Бориса Лятошинського в його ранній життєвий період з метою її біографічної реконструкції через збирання й упорядкування нових відомостей, віднайдених творів цього часу та інших даних, що розкривають процес становлення митця.

Серед завдань визначимо такі:

- показати роль родини Б. Лятошинського у формуванні його як людини-музиканта;
- на основі віднайдених документів Кабінету-музею Б. М. Лятошинського висвітлити роль М. Царевич у творчих пошуках композитора періоду 1910-х років;
- оприлюднити невідомі джерела, які пощастило віднайти авторові статті, з метою залучення їх до життєпису Б. Лятошинського 1910-х років [44; 34; 35; 36].

Виклад основного матеріалу. Вивченню різних етапів формування особистості присвячено численні праці психологів. Дитинству, підлітковому періоду, юнацтву в них надається особлива увага. У зазначені періоди особистість всмоктує максимальну кількість так званих «установок», більшістю з яких послуговується все подальше життя. Стосовно Бориса Лятошинського зазначимо, що композитор не був вундеркіндом, проте він досить рано сформувався як творча особистість. Кредо тогочасної інтелігенції сповна увібрало принципівість, чесність і незалежність думок, гуманізм, істинний патріотизм (позбавлений кон'юнктурності). Очевидно, це ті етичні норми, які Борис Миколайович органічно сприйняв через свого батька, дістаючи знання з культури та історії народів світу і, перш за все, українського та російського.

Саме сім'я мала визначальний вплив на майбутнього композитора. У цьому життєвому періоді, коли відбувається первинний розвиток креативності особистості, Б. Лятошинський був оточений людьми морально-етичними, високоосвіченими, які обожаючи мистецтво. Варте уваги також родинне коріння. Дід композитора, Леон Леонтійович Лятошинський, був відомим лікарем у м. Житомирі. Мати, Ольга Борисівна, закінчила гімназію в Києві, досить пристойно грала на роялі (часто виконувала твори Л. ван Бетховена та Ф. Шопена), мала добрі голосові дані (контральто). Ольга Борисівна була великою шанувальницею театру й часто брала участь в аматорських виставах. Мала багато друзів серед акторів, багато читала, вільно розмовляла французькою та німецькою мовами. Вона згадувала, що музичність Бориса Миколайовича виявилася досить рано. Грі на фортепіано Ольга Борисівна навчала майбутнього композитора сама. У восьмирічному віці, під час навчання в Першій Київській гімназії, Б. Лятошинський брав уроки гри на скрипці, але через переїзд родини з Києва до Немирова у 1906 році уроки припинилися [43, арк. 1].

Заняття музикою, зокрема навчання гри на скрипці, відновлюються у м. Златополь, куди родина Лятошинських переїздить у 1908 році. Б. Лятошинський займається музикою зі скрипалем Бенціоном Хаймовським, який мав польське коріння та був сином бродячого скрипаля: «... З когорти всіх викладачів Златопольської гімназії Борис більш за всіх поважав вчителя музики Бенціона Хаймовського. І вчителю, і учневі дуже подобалась музика, вони любили слухати чудову гру на скрипці дідуся, бродячих музикантів — обов'язкових гостей барвистих ярмарків. Любов до музики, увага до народних інструментів і народного мистецтва ще більше посилювалась на уроках музики, де вчитель намагався передати дітям все, що міг, та в позакласних заняттях, особливо у духовому оркестрі» [1, 4].

Спів у хорі та гра в оркестрі, які були організовані в Златопольській гімназії батьком — Миколою Леонтійовичем, були одними з перших музичних вражень композитора. Музична фантазія вразливого підлітка підпитувалась класичною літературою, книгами з історії культури народів світу і, звичайно, розповідями батька. Книги з особистої бібліотеки композитора є яскравим свідченням усього сказаного. Саме у Златополі, у п'ятому класі гімназії, на початку 1910 року, юний Борис Лятошинський починає писати власні музичні композиції: «... В перших своїх музичних творах Борис відрізняв відтінки мелодій і ритмів уже знайомих композиторів, народні пісні, українські мотиви і звуки чарівної симфонії златопольських красевидів. Музичні рими неначе просилися на ноти, зачіпали душу» [2, 4.].

Часті переїзди родини Лятошинських пов'язані з посадою М. Л. Лятошинського — батька композитора, відомого педагога, директора гімназій, науковця та громадського діяча. Його постать заслуговує на особливо пильну увагу. В родинному архіві композитора дбайливо зберігаються матеріали про Миколу Леонтійовича — його публікації, лекції, доповіді, конспекти, записники (навіть студентських років), проекти, щоденникові записи, фотографії, листи, які і сьогодні становлять значний інтерес для сучасної педагогічної науки.

Навіть після поверхневого розгляду зазначених матеріалів постає образ дивовижної людини, доведеного педагога. У цих документах та у спогадах сучасників Миколу Леонтійовича змальовано життєрадісним і серйозним, діяльним і врівноваженим, доброзичливим і вимогливим. Він умів мислити широко й самостійно, його діяльність відзначалася добре продуманою програмою та чітко складеними принципами. Він наголошував: «... мало любити учнів, слід ще поважати їхню людську гідність... У кожній людині заховано потребу бути необхідною іншим людям... збудіть цю потребу, і ви відчуєте радість буття... розбудіть у собі Дон Кіхота!...»¹.

На початку 1911 року родина Лятошинських повертається до Житомира, де Микола Леонтіївич отримує посаду директора комерційного училища. Житомир початку ХХ ст. дивує інтенсивним музичним життям. Тут часто перебували гастролери з Києва, Петербурга, Одеси, Москви — солісти, оперні трупи, інструментальні ансамблі. В місті створено спочатку музичні класи, а згодом — музичне училище, стають популярними «Музичні середки», де виступають учнівські оркестри й ансамблі, силами учнів влаштовують оперні вистави. Губернське місто з близько 70 тис. жителів, центр Волинської губернії, майже щодня мало можливість слухати Й. Баха, Л. ван Бетховена, Ф. Шопена, Р. Шумана, Ф. Ліста, П. Чайковського, С. Рахманінова, О. Бородіна, М. Мусоргського.

У середовищі загального захоплення музикою минають останні гімназичні роки майбутнього композитора. Природно, що його власні заняття музикою стають цілеспрямованими та професійними. Серед педагогів-музикантів, які навчали великого українського композитора в Житомирі, особливе місце посів відомий композитор, піаніст і педагог Олександр Ружицький, який 30 серпня 1900 року відкрив у Житомирі приватну музичну школу. У цьому закладі крім нього працювали випускники Московської та Празької консерваторій. Туди вступає і п'ятнадцятирічний Б. Лятошинський — для занять по класу фортепіано. Відомо, що «... музичні класи О. С. Ружицького відкрилися (при Житомирському артистичному товаристві) у 1900 році, їх програма була розрахована на п'ятирічне навчання і передбачала досить змістовну підготовку своїх вихованців» [45, 132].

Часто у музикознавчих та історіографічних дослідженнях виникала плутанина щодо Олександрів Ружицьких, про яку зазначає К. Шамаєва та І. Белза [4, 15]. Обидва — поляки, одного року народження, обидва закінчили Варшавську музичну академію. Один є батьком польського композитора Людомира Ружицького та вчителем всесвітньовідомого піаніста Артура Рубінштейна і не має відношення до Житомира, інший — Олександр Станіславович Ружицький, син композитора та педагога Станіслава Францієвича Ружицького, був засновником вище згаданих музичних класів у Житомирі. У Кабінеті-музеї Б. Лятошинського зберігається лист О. Ружицького до Б. Лятошинського з Сухумі від 1 травня 1929 року, його тон свідчить про тепле спілкування між митцями. Як досвідчений та ерудований педагог О. Ружицький не лише допоміг талановитому хлопцеві в надзвичайно стислий термін розвинути піаністичну техніку, але й спрямував багатогранні здібності юного композитора в потрібне русло, знайшов близькі його художній індивідуальності форми творчих пошуків. За свідченням Б. Лятошинського, О. Ружицький не займався з ним композицією, лише зрідка давав поради², однак в опануванні фортепіанного мистецтва успіхи були такі великі, що молодий композитор сам виконував свої досить складні фортепіанні твори, зокрема й фортепіанний квартет, написаний 1913 року й виконаний у Житомирі на концерті роком пізніше спільно з друзями-інструменталістами.

Із закінченням Житомирської гімназії 1913 року постало питання про подальшу освіту, про вибір професії. Дослухаючись до порад батька, Б. Лятошинський поступає на юридичний факультет Київського університету. Очевидно, цей вибір не є випадковим. Професії діда, батька й сина — лікаря, педагога та юриста — презентують сфери гуманістичної діяльності: лікування, навчання та захист прав людини, бо, як вже наголошувалося, істинне, чесне й невідкупне служіння народові в родині майбутнього знаменитого композитора цінували найвище за всі чесноти людини. Проте музика дедалі більше вабила до себе Б. Лятошинського, і одночасно з юриспруденцією майбутній композитор розпочинає професійні заняття композицією. До того ж відбулася знаменна подія, що відіграла величезну роль у житті композитора, — знайомство з Рейнгольдом Глієром³. Мати молодого композитора сама принесла Р. Глієрові партитуру фортепіанного квартету сина, після перегляду якої композитор півроку займався з обдарованим хлопцем приватно — до осені 1914 р., коли Б. Лятошинський вступив до Київської консерваторії.

Згадуючи про творчу співпрацю та дружні стосунки Глієра й Лятошинського, хотілося б особливу увагу приділити тим етичним принципам, на яких базувалася їхня щира сорокалітня дружба. Незважаючи на двадцятирічну різницю у віці, їх об'єднувала приналежність до кола творчої інтелігенції, в середовищі якої високо цінували ідеали добра та гуманізму. Усі сфери діяльності Р. Глієра позначені найвищим професіоналізмом, до якого він майстерно та дбайливо привчав своїх учнів. Як і всі справжні майстри, вчитель перш за все навчав професіоналізму, якого можна досягти лише внаслідок повсякденної напруженої роботи. Тому, зберігаючи індивідуальність обдарованих учнів, він неухильно вимагав досконального знання класичної теорії, гармонії, поліфонії, оркестрування.

В класі аналізувалася величезна кількість музичних творів, але ніколи за зразки для наслідування не брали твори Р. Глієра, ніколи вони не ставали предметом музичного аналізу. У пізньому віці Б. Лятошинський, пригадуючи час навчання в Р. Глієра, говорив, що «... Рейнгольд Моріцевич був не тільки чудовим учителем музики, а ще й чудовим учителем життя» [20, 74]. Безперечно, в особі Р. Глієра ми вбачаємо ідеал високопрофесійного вчителя, який згодом, десятиліттями пізніше,

Б. Лятошинський повноцінно відтворить у власному методі викладання в Київській консерваторії. Як зазначав товариш Б. Лятошинського Ольгерд Страшинський⁴, «...Ані отримання диплома Борисом Миколайовичем, ані від'їзд Р. Глієра до Москви не вплинули на їхні стосунки. Колишній викладач і колишній учень, а на той момент двоє друзів, не тільки не розійшлися, але стали ще більше любити й цінувати один одного. А коли очі в Рейнгольда Моріцевіча закрилися назавжди, Борис Миколайович страждав не менше, ніж після смерті своєї матері» [35, арк. 4].

У 1913 році, разом з початком приватних занять з Р. Глієром, сталася ще одна знаменна подія — знайомство молодого композитора з майбутньою дружиною Маргаритою Царевич та її родиною. Ця сім'я заслуговує на таку ж пильну увагу, як і родина Лятошинських, тому що від 1913 року юний Борис перебуває в тісному спілкуванні з оточенням Маргарити. У роки занять з Р. Глієром, у дуже важливий період свого професійного зростання, Б. Лятошинський зазнає безпосереднього впливу коханої дівчини та її рідних і близьких. Знайомство з сім'єю Царевичів допоможе нам надати відповідь на питання про глибину цього впливу на подальше формування творчої особистості Б. Лятошинського. Батько Маргарити Олександрівни, Олександр Кузьмич Царевич — лікар, освічена особа, був щиро закоханий у музику й непогано грав на фортепіано. Її мати, Юлія Іванівна Царевич, закінчила Київське музичне училище, також не уявляла життя без музики, грала з чоловіком у чотири руки навіть складні партитури. Аналізуючи щоденникові записи М. Царевич 1913 року, можемо висловити припущення, що на час знайомства з Б. Лятошинським вона вже була студенткою консерваторії, спочатку фортепіанного відділення, згодом — вокального. В її родині музика лунала постійно: симфонії Й. Гайдна, В.-А. Моцарта, Л. Ван Бетховена, Ф. Мендельсона, Р. Шумана, П. Чайковського, В. Каліннікова в чотириручному перекладенні, увертюри, клавіри опер, фортепіанна й вокальна класика.

Композитора щиро вітали в цій сім'ї, і відтоді музикування й домашні концерти відбувалися за його безпосередньої участі. Очевидно, саме знайомство Бориса з Маргаритою, яка розпочинала кар'єру співачки, спонукало його написати 1914 року цикл романсів на тексти російських поетів О. Толстого, О. Плещеева, О. Апхутіна та інших. Романси, які було віднайдено автором статті та нею ж вперше введено до музикознавчого річища, свідчать про знання російської поезії та прихильність юного композитора до неї. Показово, що три з них, написано на тексти, які свого часу було використано П. Чайковським і Р. Глієром: «Снова, как прежде, один» [23], «На нивы желтые» [21] та «О, если б ты могла» [22]. Їхні вокальні мініатюри на ці вірші справедливо зараховують до скарбниці слов'янської вокальної музики. Тому природно було б почути в опусах молодого музиканта вільне чи мимовільне наслідування знайомих шедеврів, проте цього не сталося. Загалом у меморіальному Кабінеті-музеї Б. Лятошинського зберігається 18 камерно-вокальних творів, написаних упродовж 1914–1917 років під час неофіційного та офіційного навчання у Р. Глієра.

В архіві Б. Лятошинського зберігаються деякі рукописи вже згаданого польського диригента О. Страшинського, з яким митець товаришував від 1913 року й до кінця життя. Для нас досить цікавим документом є спогади диригента про родину М. Царевич та про період її знайомства з Борисом Лятошинським. Про себе дописувач зазначає, що «... у Києві жив постійно від 1905 року, у той час ще не було в Києві Бориса Миколайовича. Між нашою сім'єю і сім'єю Маргарити Олександрівни [Лятошинської. — *Т. Г.*] існувала велика дружба від 1907 року. Ми, діти, теж були дуже дружними між собою. Борис Миколайович з'явився в родині Царевич у 1913 році. Після закінчення Житомирської гімназії він разом зі своєю матір'ю Ольгою Борисівною приїхав до Києва для вступу в університет і консерваторію. В цьому ж році Борис став займатися з композитором Глієром приватно, а в 1914 — вступив до нього в клас композиції в консерваторію. Дуже добре пам'ятаю, як він старанно займався музикою, як писав численні вправи з гармонії, премудрі задачі з контрапункту та фуги, а також перші свої фортепіанні твори, романси» [35, арк. 2].

З декількох джерел та з усних спогадів І. Царевич відомо, що у родині Олександра Царевича [батько Маргарити. — *Т. Г.*] теж панувала музична атмосфера. О. Страшинський згадує, що «... батьки Маргарити Олександрівни любили та знали музику, грали на роялі. Олександр Кузьмич (військовий лікар) завжди знаходив час, щоб сісти за рояль і відразу брався за серйозний репертуар. Юлія Іванівна [матір Маргарити. — *Т. Г.*], незважаючи на те що вона виховувала дітей, господарювала в Києві і у Ворзелі, серйозно займалася з педагогом, навчалася сама. Вечорами вона разом зі своїм чоловіком не тільки виконувала сольні номери, але й любила грати в чотири руки.

І. Царевич згадувала, що подружжя Царевичів було музично обдарованим. Обоємлювали фортепіано, добре читали з листа досить складні фортепіанні твори⁵. О. Страшинський теж зазначає, що «... Юлія Іванівна і Олександр Кузьмич грали чотириручні п'єси годинами. Завдяки цьому я багато чого почув: переклади в чотири руки класичних симфоній Л. ван Бетховена, Й. Гайдна,

В. А. Моцарта, творів Мендельсона, Чайковського, романтичних творів, цілих сюїт, балетів та інших шедеврів ... Моя мати, Анжеліка Вітольдівна ... була пристрасною музиканткою. Відмінно читаючи з листа будь-який твір, вона, перебуваючи в гостях у родині Царевич, грала з батьком Маргарити Олександрівни в чотири руки ... Як чудово вони виконали сюїту М. Римського-Корсакова "Пан Воевода" в чотириручному перекладі, присвячену пам'яті Ф. Шопена...» [34, арк. 1]. На підтвердження цього додамо, що у Кабінеті-музеї Б. Лятошинського існує низка нотних видань творів для фортепіанного дуету, які належали родині Олександра Царевича. О. Страшинський додає, що «... Бувала в родині Царевич і музична молодь: піаністи, співаки, молоді композитори, від 1913 року Борис Миколайович також став частим гостем у цьому домі. Маргарита Олександрівна була ученицею в консерваторії по класу фортепіано та по класу співу. Влаштовувалися музичні вечори, і першою виконавицею перших романсів Бориса Миколайовича була Маргарита Олександрівна» [34, арк. 1].

Показово, що О. Страшинський вдається до деталізованих описів творчих музичних вечорів, які відбувалися у родині Юлії та Олександра Царевичів. Зокрема він пише, що «... часто згадую, як я й моя матуся були на вечорі, присвяченому осені. Борис Миколайович грав свою "Осінню фантазію", акомпанував свої романси Маргариті Олександрівні, а також іншим співакам. Брати Маргарити грали на дерев'яних духових інструментах (кларнет, гобой) ... ці домашні концерти нагадували домашні виступи сім'ї Й. С. Баха ... Проте не тільки пристрасть до музики вабила композитора в дім родини Царевичів. Він закохався в Маргариту ... Батьки Маргарити Олександрівни полубили свого майбутнього зятя. Одруження відбулося напередодні революції влітку 1917 року» [35, арк. 3–3 зв.]. Проте, нами було віднайдено свідоцтво про хрещення Б. Лятошинського, яке відбулося 14 січня 1895 року. Сам документ було видано 9-го січня 1903 року. Також на його звороті є запис про вінчання з М. Царевич, точна дата якого 26 травня 1917 року [33, арк. 1–1 зв.]. Якщо брати до уваги новий стиль календаря, то формально О. Страшинський правий, коли пише, що одруження композитора відбулося влітку.

В архіві Кабінету-музею Б. Лятошинського є програмка домашнього концерту⁶ [26], про який пише О. Страшинський. Програмка зроблена власноруч, на цупкому папері, зверху скобою прикріплено засушений осінній листок. Цей документ й досі зберігається у своєму первинному вигляді. До того ж, на ньому рукою композитора зазначено 5 жовтня 1914 року. Саме ця дата вказана й на рукописі фортепіанної п'єси «Осіння фантазія». Показовим є те, що Б. Лятошинський 5 жовтня написав цей твір, а у вечорі того ж дня виконав на імпрезі в домі Царевичів.

У своїх спогадах О. Страшинський деталізований творчий портрет вісімнадцятирічного Бориса Лятошинського. Це чи не єдина характеристика композитора, яка розкриває творчі пошуки митця у 1910-х роках. Дописувач зазначає, що він «... був чудовим, абсолютно оригінальним за своєю творчістю композитором, від юних літ був дуже вимогливим до себе. В роботі був педантом, схожим з ювеліром ... Добре пам'ятаю, як він любив проводити аналіз творів великих композиторів, захоплювався формою, робив гармонічні й поліфонічні дослідження. Це був Майстер і за втіленням гармонії та контрапункту, він завжди зважав на форму своїх творів ... Так було і в останні роки його життя, і за 50 років до цього» [35, арк. 4]. Зазначимо, що текст посмертної статті О. Страшинського був відредагований М. Лятошинською. В її редакції публікація отримала таке доповнення: «... Борис Миколайович грав не тільки свої твори ... у ті роки він займався піанізмом і чудово виконував Другу баладу Шопена, багато творів Шумана, якого він обожнював, також деякі твори Рахманінова, Скрябіна» [34, арк. 2]. Це чи неєдине занотоване свідчення М. Лятошинської про виконавські можливості та уподобання Б. Лятошинського періоду 1910-х років.

Серед його улюблених імен стрічаємо також і Р. Вагнера. Він, зі слів О. Страшинської М. Лятошинської блискуче грав увертюру до «Тангейзера». О. Страшинський згадує, як : «... в останні роки свого навчання Борис Миколайович сховався десь у куточку та програвав цю увертюру. Ударяв акорди по кілька разів і дослухався до кожного співзвуччя. Особливо йому подобалася тембральна палітра дерев'яних інструментів у хорі пілігримів» [35, арк. 4].

На додаток зазначимо, що посмертні спогади О. Страшинського про Б. Лятошинського, відредаговані М. Лятошинською, побачили світ у польському часописі «Рух музичний» у червні 1968 року. На превеликий жаль, вони були надруковані в досить скороченому вигляді. Тож тільки два білих автографи спогадів О. Страшинського [34; 35] містять неоціненні й досі невідомі факти життєпису ушлявленого композитора.

Такі ж вагомні біографічні факти та роздуми композитора про творчість містять його листи, адресовані М. Царевич упродовж 1914–1916 рр. Епістоли зберігаються у Кабінеті-музеї Б. М. Лятошинського. Детально листування між Б. Лятошинським і М. Царевич викладено у статті автора «Муза і Лятошинський (на матеріалі епістоляріїв композитора 1914–1916 років)» [8].

Висновки. Розвиток у людини будь-яких здібностей, не лише музичних, поділяється на декілька стадій. Але основний період формування й розвитку припадає на ранній період життя. Основним джерелом наслідування для дитини є її оточення, родина. Борису Лятошинському доля дала можливість зростати й розвиватися в сім'ї, яка його любила й підтримувала його у всьому, яка створила дуже сприятливі умови для виявлення й розвитку його здібностей. Батько заклав у сина на перший погляд прості людські цінності, які подарували світовій культурі не тільки геніального композитора, а перш за все Людину. Іншим щасливим дарунком долі для композитора стало знайомство з М. Царевич та сім'єю його майбутньої дружини. Ця родина обохнювала музику, люди в ній були інтелегентні, освічені, самодостатні: майбутня дружина чудово співала, на той час отримувала музичну освіту тощо. Чи можна уявити сприятливіший ґрунт для розквіту таланту? Паралельно з цим він розпочинає професійні заняття з учителем і другом усього життя Р. Глієром — важко знайти кращий зразок для композитора-початківця в Києві початку ХХ ст.

Усі ці чинники сполучилися на життєвому шляху Бориса Лятошинського та стали визначальними в його долі. Саме вони унеможливили вибір юриспруденції як життєвого шляху і, натомість, піднесли музику як значеннєву мету існування. При цьому, мабуть, неможливо дати однозначну відповідь на запитання, чи знав би мистецький світ композитора Бориса Лятошинського, коли б він виховувався в іншій родині, розвивав свої здібності в іншому соціальному середовищі й формувався на інших гуманістичних цінностях та ідеалах.

Примітки

¹ З інтерв'ю І. С. Царевич, здійсненого автором публікації упродовж 2007–2009 років.

² Там само.

³ Знайомство Б. Лятошинського та Р. Глієра відбулося наприкінці 1913 р. в Києві.

⁴ Ольгерд Страшинський (Olgierd Straszyński) — відомий польський диригент. Народився 29 листопада 1903 р. У 1939–1945 рр. — диригент оркестру Польського радіо, конспіративної організації на чолі з Едмундом Рудницьким, яка була пов'язана з «Radiostacja Właskawica». У 1945–1946 рр. — художній керівник Національної філармонії у Варшаві. Помер 12 січня 1971 р. у Варшаві.

⁵ З інтерв'ю І. Царевич, здійсненого автором дослідження упродовж 2007–2009 років.

⁶ Подаємо текст програмки концерту 5 жовтня 1914 року в домі Царевичів: «“Вечір смутку й осені. Програма. “Осінь пісня” Чайковського. “Осінь” Черепніна. “Осінні мотиви” Гречанінова. “Листя осінне шуміло” Глієра. “Осінь день” Ребікова. [далі — нерозбірливо]. “Осінь пісня” Мендельсона. “Краплини осінні” [себе не вказав]. “Осінь” Гріга. “Осінь” [себе не вказав]. “Темні хмари” Глієра. “Осінь пісенька” Гречанінова. “Падають краплини сумні” Глієра. “Осінь” Чайковського. “Осінь”. Прочерк. “Осінь фантазія” [себе не вказав]. Початок після 7-ої години вечора».

Література

1. Божор Ф., Науменко Г. На крилах пісні / Божор Ф., Науменко Г. // Ленінська Зоря [Орган Златопольського райкому комуністичної партії України та районної ради депутатів трудящих Черкаської області]. — № 26. — 1 березня 1959 року. — С. 4.
2. Божор Ф., Науменко Г. На крилах пісні / Божор Ф., Науменко Г. // Ленінська Зоря [Орган Златопільського райкому комуністичної партії України та районної ради депутатів трудящих Черкаської області]. — № 27. — 4 березня 1959 року. — С. 4.
3. Бэлза И. Б. Н. Лятошинский. — серия «Лауреаты Сталинской премии» / И. Ф. Бэлза. — Москва—Ленинград : Музгиз, 1947. — 56 с.
4. Бэлза И. Учитель / И. Ф. Бэлза // О музыкантах XX века. Избранные очерки. — М. : Сов. Композитор, 1979. — С. 5—41.
5. Бэлза И. Фортепианные произведения Лятошинского / И. Ф. Бэлза // Б. Лятошинский. Сочинения для фортепиано. — М. : Музыка, 1972. — С. 5—6.
6. Бэлза И. Ф. Р. М. Глиэр / И. Ф. Бэлза. — М. : Муз. фонд СССР, 1955. — 72 с.
7. Гілевич Е. Рід Лятошинських на Правобережній Україні: джерелознавчі матеріали / Е. Гілевич // Рейнгольд Глієр — Борис Лятошинський. Життя і творчість в контексті культури: зб. ст. / ред.-упор. І. Є. Копоть, К. І. Новосельський. — Житомир : вид-во ФОП Євенок О. О., 2014. — С. 39—48.
8. Гомон Т. Муза і Лятошинський (на матеріалі епістоляріїв композитора 1914–1916 років) / Т. В. Гомон // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. — 2015. — Вип. 113. — С. 38—62.
9. Гомон Т. Творчість Бориса Лятошинського 10-х років ХХ століття в аспекті формування українського модерністського мистецтва / Т. В. Гомон // Культура і сучасність : альманах. № 1 / М-во культури і туризму України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв ; редкол. В. А. Бітаєв [та ін.]. — К. : Міленіум, 2010. — С. 178—184.

10. Гордійчук М. Невідомі сторінки / М. М. Гордійчук // Музика. — 1975. — № 1. — С. 6—7.
11. Запорожец Н. Б. Н. Лятошинский [Текст] / Н. В. Запорожец. — М. : Сов. композитор, 1960. — 176 с.
12. Кли́н В. Українська радянська фортепіанна музика / В. Л. Кли́н. — К. : Наук. думка, 1980. — 315 с.
13. Кли́н В. Фортепианное творчество и художественный стиль Б. Н. Лятошинского / В. Л. Кли́н // Борис Николаевич Лятошинский. — Сб ст. — сост. М. Д. Копица. — К. : Муз. Україна, 1987. — С. 42—62.
14. Кли́н В. Фортепіанна спадщина / В. Л. Кли́н // Музика. — 1975. — № 1. — С. 7—8.
15. Козаренко О. Деякі тенденції розвитку національної музичної мови в першій третині ХХ століття / О. В. Козаренко // Українське музикознавство № 28 : зб. ст. — К., 1998. — С. 144—154.
16. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови / О. В. Козаренко. — Львів, 2000. — 285 с.
17. Копица М. Джерелознавчий аспект у вивченні спадщини Б. Лятошинського / М. Д. Копица // Музичний світ Бориса Лятошинського: [зб. матеріалів]. — К. : Центрмузінформ, 1995. — С. 89—92.
18. Копица М. Листи Майстра до Маргарити / М. Д. Копица // Музика. — 2000. — № 6. — С. 7—9.
19. Копица М. Д. Міркування та роздуми над епістолярієм Б. М. Лятошинського / М. Д. Копица // Лятошинський Борис. Епістолярна спадщина [Текст] : у 2 т. / Борис Миколайович Лятошинський; Голов. наук. консультант: І. С. Царевич; Упоряд. і авт. вступ. ст.: М. Д. Копица. — К. : Задруга, 2002. — Т. 1 : Борис Лятошинський — Рейнгольд Глієр. Листи (1914—1956). — 2002. — 768 с. — С. 5—26.
20. Лятошинский Б. Н. Музыкант. Учитель. Друг / Б. Н. Лятошинский // Рейнгольд Морицевич Глиэр [Текст] : Статьи. Воспоминания. Материалы / [Под ред. и со вступ. статьей, с. 5—46, В. М. Богданова-Березовского]. — [Москва] ; [Ленинград] : Музыка. Ленингр. отд-ние, 1965-1967. — 2 т. — Т. 1: [Разделы: Воспоминания о Глиэре] : [Статьи Глиэра]. — 1965. — 390 с. — С. 67—75.
21. Лятошинський Б. «На нивы желтые нисходит тишина». Романс для високого голосу та ф-но / вірші О. Толстого. Автограф. 18 лютого 1914 року. Кабінет-музей композитора. — 2 арк.
22. Лятошинський Б. «О если б ты могла». Романс для високого голосу та ф-но / вірші О. Толстого. Автограф. 8 травня 1914 року. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 1 арк.
23. Лятошинський Б. «Снова, как прежде, один». Романс для високого голосу та ф-но / вірші Д. Раггауза. Автограф. 16 квітня 1914 року. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 2 арк.
24. Лятошинський Б. Осенняя фантазия [для фортепіано]. Чорновий автограф. 5 жовтня 1914 року. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 2 арк.
25. Нелли В. Мой старый товарищ / В. А. Нелли // Борис Лятошинский . Воспоминания. Письма. Материалы : в 2-х частях. Часть 1 : Воспоминания / Б. М. Лятошинский ; сост. и коммент. Л. Н. Грисенко, Н. И. Матушевич. — К. : Музична Україна, 1985. — С. 144—152.
26. Програма «Вечер грусти и осени». 5 октября 1914 года. Начало после 7-ми вечера. [в домі родини О. Царевича]. [у програмі]: «Осенняя песня» Чайковского. «Осеннее» Черепнина. «Осенние мотивы» Гречанинова. «Листья шумели уныло» Глиэра [та ін.]. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 1 арк.
27. Савицька Н. Вікові аспекти композиторської життєтворчості: автореф. дис... д-ра мистецтвознав.: 17.00.03 / Н. В. Савицька ; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. — К., 2010. — 36 с. — укр.
28. Савчук І. Камерна музика 1920-х в Україні: Спроба філософського осмислення / І. Б. Савчук ; Ін-т проблем сучас. мистецтва НАМ України. — К. : Фенікс, 2012. — 156 с.
29. Савчук І. Українсько-польські культурні зв'язки кінця 1930 — початку 1940-х рр. на прикладі джерелознавчої спадщини Б. М. Лятошинського / І. Б. Савчук // Мистецтвознавство України : зб. наук. праць [Текст] / Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України; редкол. : А. В. Чебикін (голова редкол.), О. К. Федорук (голов. ред.), М. І. Яковлев (заст. гол. редкол.) [та ін.] — К. : Фенікс, 2016. — Вип. 16. — С. 92—103.
30. Самохвалов В. Борис Лятошинский [Текст] / В. Я. Самохвалов // Творческие портреты украинских композиторов. — К. : Муз. Україна, 1981. — 53 с.
31. Самохвалов В. Черты музыкального мышления Б. Лятошинского / В. Я. Самохвалов. — К. : Муз. Україна, 1970. — 280 с.
32. Самохвалов В. Черты симфонизма Б. Лятошинского / В. Я. Самохвалов. — К. : Муз. Україна, 1977. — 170 с.
33. Свидетельство [про запис у метричній книзі Волинського кафедрального собору] від 9 січня 1903 року, Житомир. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 1 арк.
34. Страшинський О. [Спогади про Б. М. Лятошинського в редакції М. Лятошинської]. Автограф. [Б/д]. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 4 арк.
35. Страшинський О. «Мои воспоминания о Борисе Николаевиче Лятошинском». Автограф. [Б/д]. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 11 арк.
36. Страшинський О. «Русский перевод статьи Ольгерда Страшинского под заглавием “Воспоминания о Борисе Николаевиче Лятошинском”». Автограф. [Б/д]. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 4 арк.
37. Таранченко О. Б. Лятошинський у світлі українських родинних зв'язків / О. Г. Таранченко // Музичний світ Бориса Лятошинського: [зб. матеріалів]. — К. : Центрмузінформ, 1995. — С. 103—108.
38. Туровська Н. Ранній період композиторської творчості як феномен еволюційного процесу [Текст] : дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03 / Туровська Н. А.; Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. — Л., 2009. — 198, [6] арк. : нот.

39. Царевич І. Струнный квартет ре минор соч. 1 Б. Н. Лятошинского (материалы в творческой биографии композитора) / И. С. Царевич // Борис Николаевич Лятошинский. — Сб. ст. — сост. М. Д. Копица. — К. : Муз. Україна, 1987. — С. 126—130.
40. Царевич І. Борис-Якса з Лятошина / І. С. Царевич // Музика. — 1995. — № 1. — С. 9—11.
41. Царевич І. Надруковано вперше / «Мазурка» — перша композиторська спроба юного музиканта — Б. Лятошинського / (Трибуна музикознавця) / І. С. Царевич // Музика, 1978. — № 4. — С. 4.
42. Царевич І. Перший твір (до 90-річчя Б. М. Лятошинського) / І. С. Царевич // Музика. — 1985. — № 4. — С. 5—7.
43. Царевич І. С. «Биографические данные (со слов М. А. Царевич-Лятошинской)». Машинопис [Б/д]. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 4 арк.
44. Царевич М. Щоденник. Автограф. 30 жовтня 1912 року — квітень 1914 року. Кабінет-музей Б. М. Лятошинського. — 40 арк.
45. Шамаева К. Из юношеских лет Б. Н. Лятошинского (Житомирский период) / К. И. Шамаева // Борис Николаевич Лятошинский. — Сб. ст. — сост. М. Д. Копица. — К. : Муз. Україна, 1987. — С. 131—136.
46. Шамаева К. Б. Лятошинський у Житомирі / К. І. Шамаєва // Музика. — 1985. — № 1. — С. 3—4.
47. Шамаєва К. До витоків творчості Бориса Лятошинського / К. І. Шамаєва // Музичний світ Бориса Лятошинського. — Київ: Центрмюзінформ, 1995. — С. 93—97.
48. Straszyński Olgierd. Wspomnienie o Borysie Latoszyńskim / Olgierd Straszyński // Ruch muzyczny. — № 11. — 1—15 czerwca 1968 r. — S. 13—14.

References

1. Bozhor, F. & Naumenko, H. (1959). On the Song's Wings Lenins'ka Zorya, 26, 4 [in Ukrainian].
2. Bozhor, F. & Naumenko, H. (1959). On the Song's Wings. Lenins'ka Zorya, 27, 4 [in Ukrainian].
3. Belza, I. (1947). B. N. Lyatoshynsky — a series of «Laureates of the Stalin Prize». Moscow—Leningrad : Muzgiz. [in Russian].
4. Belza, I. (1979). Teacher. About the musicians of the twentieth century. Selected essays. Moscow: Sov. Kompozitor [in Russian].
5. Belza, I. (1972). Piano works by Lyatoshynsky. B. Lyatoshynsky. Works for pianoforte. Moscow: Muzyka [in Russian].
6. Belza, I. (1955). R. M. Glier. Moscow: Muz. fond SSSR [in Russian].
7. Hilevych, E. (2014). Lyatoshynsky family in Right-Bank Ukraine: source studies matters. Reinhold Glier — Boris Lyatoshynsky. Life and work in the context of culture. Zhytomyr : vyd-vo FOP Yevenok, O. O. [in Ukrainian].
8. Homon, T. (2015). Muse and Lyatoshynsky (based on the composer's epistolary of 1914—1916 years). Naukovyy visnyk Natsional'noyi muzychnoyi akademiyi Ukrayiny imeni P. I. Chaykovs'koho, 113, pp. 38—62. [in Ukrainian].
9. Homon, T. (2010). Borys Lyatoshynsky's works of 10s years of the XX century in terms of the formation of Ukrainian modernistic art. Kul'tura i suchasnist' : al'manakh, 1, pp. 178—184. M-vo kul'tury i turyzmu Ukrayiny, Nats. akad. keriv. kadriv kul'tury i mystetstv. V. A. Bitayev (Ed). Kyiv : Milenium. [in Ukrainian].
10. Hordiychuk, M (1975). Unknown pages. Muzyka, 1, pp. 6—7. [in Ukrainian].
11. Zaporozhets, N. (1960). B. N. Lyatoshynsky. Moscow : Sov. kompozitor.
12. Klyn, V. (1980). Ukrainian Soviet piano music Kyiv : Nauk. dumka. [in Ukrainian].
13. Klin, V. (1987). Piano works and artistic style of B. N. Lyatoshynsky. Boris Nikolaevich Lyatoshynsky. M. D. Kopitsa (Ed). Kyiv : Muz. Ukraïna. pp. 42—62. [in Russian].
14. Klyn, V. (1975). Piano heritage. Muzyka, 1, pp. 7—8. [in Ukrainian].
15. Kozarenko, O. (1998). Some trends in the development of national musical language in the first third of the twentieth century. Kyiv. Ukrayins'ke muzykoznavs'tvo, 28, pp. 144—154. [in Ukrainian].
16. Kozarenko, O. (2000). The phenomenon of the Ukrainian national musical language. L'viv. [in Ukrainian].
17. Kopytsya, M. (1995). Source study aspect in the exploring of B. Lyatoshynsky's heritage. Music world Borys Lyatoshynsky. Kyiv : Tsentr muzinform, 1995. 89—92. [in Ukrainian].
18. Kopytsya, M. (2000). Letters of The Master to Margarita. Muzyka, 6, 7—9 [in Ukrainian].
19. Kopytsya, M. D. (2002). Thoughts and reflections around the B. M. Lyatoshynsky's epistolary. Lyatoshynsky Borys. Epistolary heritage. I. S. Tsarevych; M. D. Kopytsya (Ed). Kyiv : Zadruha. Vols. 1 : Boris Lyatoshynsky - Reinhold Glier. Letters (1914-1956), 5—26 [in Ukrainian].
20. Lyatoshynsky, B. N. (1965). Musician. Teacher. Friend. Gliere: Articles. Memories. Matters. V. M. Bogdanov-Berezovsky (Ed). Leningrad : Muzyka. Vols. 1, 67—75 [in Russian].
21. Lyatoshynsky, B. (1914). «Silence descends on the yellow fields». Romance for high voice and piano, Tolstoy's poems. Autograph. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum [in Russian].
22. Lyatoshynsky, B. (1914). « Oh, if you could ». Romance for high voice and piano, Tolstoy's poems. Autograph. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum [in Russian].
23. Lyatoshynsky, B. (1914). « Alone, again, as before». Romance for high voice and piano, D. Rathauz. Autograph. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum [in Russian].

24. Lyatoshynsky, B. (1914). Autumn fantasy [Piano]. Draft autograph. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum [in Russian].
25. Nelli, V. (1985). My old friend. Borys Lyatoshynsky. Memories. Letters. Matters: in 2 parts. Part 1: Memories. L. N. Grisenko, N. I. Matusevich (Ed). Kyiv : Muzichna Ukraina 144–152 [in Russian].
26. The program "Evening of sadness and autumn". October 5, 1914. The beginning after the 7 pm. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum. [in Russian].
27. Savyts'ka, N (2010). Age-related aspects of the composer's creative life Doctor's thesis: Nats. muz. akad. Ukrayiny im. P. I. Chaykovs'koho, Kyiv [in Ukrainian].
28. Savchuk, I. (2012). Ukraine Chamber Music in 1920s: Attempt of philosophical reflection In-t problem suchas. mystetstva NAM Ukrayiny. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
29. Savchuk, I. (2016). Ukrainian-Polish cultural ties at the end of 1930s – beginning of 1940s. Through the example of B. M. Lyatoshynsky's source Heritage . Mystetstvoznavstvo Ukrayiny. In-t problem suchas. mystets. NAM Ukrayiny. A. V. Chebykin, O. K. Fedoruk, M. I. Yakovlyev (Ed). Kyiv : Feniks, pp. 92–103. [in Ukrainian].
30. Samokhvalov, V. (1981). Borys Lyatoshynsky. Creative portraits of Ukrainian composers. Kyiv : Muz. Ukraïna. [in Russian].
31. Samokhvalov, V. (1970). Features of musical thinking B. Lyatoshynsky. Kyiv : Muz. Ukraïna. [in Russian].
32. Samokhvalov, V. (1977). Features of the B. Lyatoshynsky's symphonic style. Kyiv : Muz. Ukraïna. [in Russian].
33. Birth certificate [The entry in the registry of Volyn kafederal Council] January 9, 1903, Zhytomyr. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum. [in Russian].
34. Strashyns'kyi, O. (W/d). [Recollections of B. M. Lyatoshynsky in the version M. Lyatoshynskaya]. Autograph. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum. [in Russian].
35. Strashyns'kyi, O. (W/d). «My memories about Borys Nikolaevich Lyatoshynsky». Autograph. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum. [in Russian].
36. Strashyns'kyi, O. (n/d). «The Russian translation of the article by Olgerd Strashinsky under the title "Festive Remembrance of Borys Nikolayevich Lyatoshynsky"». Autograph. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum [in Russian].
37. Strashyns'kyi, O. (1968). Memories about Borys Lyatoshynsky. Ruch myzyczny, 11, 13–14. [in Polish].
38. Taranchenko, O. (1995). B. Lyatoshynsky in the light of Ukrainian family ties. Music world Borys Lyatoshynsky. Kyiv : Tsentrmuzinform, 103—108 [in Ukrainian].
39. Turovs'ka, N. (2009). The early period of composer's creativity as a phenomenon of evolutionary process. Candidate's thesis. Lviv. nats. muz. akad. im. M. V. Lysenka, L'viv [in Ukrainian].
40. Tsarevich, I. (1987). String Quartet in D minor op. 1 B. N. Lyatoshynsky (materials in the creative biography of the composer). Borys Nikolaevich Lyatoshynskiy. M. D. Kopitsa (Ed). Kyiv : Muz. Ukraïna, 126–130 [in Russian].
41. Tsarevych, I. (1995). Boris-Yaksa from Lyatoshyn. Muzyka, 1, 9–11 [in Ukrainian].
42. Tsarevych, I. (1978). First-ever publication. Muzyka, 4, 4. [in Ukrainian].
43. Tsarevych, I. (1985). The first piece (on B. M. Lyatoshynsky's 90th anniversary). Muzyka, 4, 5–7 [in Ukrainian].
44. Tsarevych, I. S. (W/d). «Biographical data (after the words of M. A. Tsarevich-Lyatoshynskaya)». Typwriting. Cabinet-museum B. M. Lyatoshynsky [in Russian].
45. Tsarevych, M. (30 October 1912–April 1914). Diary. Autograph. B. M. Lyatoshynsky's Cabinet-museum [in Russian].
46. Shamaeva, K. (1987). From the B. N. Lyatoshynsky's youthful years (Zhytomyr period) Borys Nikolaevich Lyatoshynsky. M. D. Kopitsa (Ed). Kyiv : Muz. Ukraïna, 131–136 [in Russian].
47. Shamayeva, K. (1985). B. Lyatoshynsky in Zhytomyr. Muzyka, 1, 3–4 [in Ukrainian].
48. Shamayeva, K. (1995). To the roots of Borys Lyatoshynsky's creativity. Music world of Borys Lyatoshynsky. Kyiv: Tsentrmuzinform, 93–97 [in Ukrainian].